

Ciel ouvert

Antonin Artaud: A színház és az istenek.

Budapest, Orpheusz Kiadó, 1999. 382. p.

„»Megfeledkeztem az esernyőről. «

Nietzsche kiadatlan töredékei között ezeket a különálló, idézőjelbe tett szavakat találták.

Talán egy idézet.

Talán valahonnan mintául vett idézet.

Talán valahol hallott idézet.

Talán egy valahova frandó mondat vázlata.”¹

Derrida idézett tanulmányrészlete – Heidegger Nietzsche-értelmezésének kritizálása mellett – a textológia útvesztőivel, egy kézirat (vagy kézirat-töredék) sajtó alá rendezésének metafizikai csapdáival is foglalkozik. A szövegek gondozása (az „összes művei” éppúgy, mint egy válogatás) megkerülhetetlen hermeneutikai dimenzióval rendelkezik, gyakorlatát jól körülírható elvek irányítják. Így például fontos és kevésbé fontos szövegek latolgatásánál a szétválasztás alapja az, amit a szerzői életmű egészéről (aktuálisan) gondolunk (lásd még Foucault); mi az a „vonakoztatási keret”, amely a szöveg értelmezéséhez kontextusként szolgál (például egy pszichoanalitikus olvasat vágya) stb. A filológus nehéz és felelősségteljes döntéseket hoz – főként, ha a játék rousseau-i interpretációja irányítja munkáját.² A pozitivistá elv – mely a szövegeket a minél pontosabb szituálhatóság kedvéért hatalmas jegyzetapparátussal támogatná – ábrándnak bizonyulhat, s olyan dilemmákhoz, paradoxonokhoz juttat minket, mint azt Nietzsche fenti mondata is teszi.

Az Artaud-ra hivatkozók legtöbbször mint színházi gondolkodót idézték meg őt. Brook, Chaikin, Wilson, a Squat... A színházi jelrendszer kettősségével szakítani akaró performance és happening, a szó egyeduralmával leszámoló posztmodern színház... Hosszan sorolhatnánk a neveket, csoportokat, irányzatokat, akik / amelyek a könyörtelen színház teoretikusára, az ő szövegeire vetették vigyázó szemüket, vagy akiknek munkái – az alkotók szándékától függetlenül – az artaud-i eszmék felől történő értelmezésre csábították a művek befogadóit. Úgy tűnik, Artaud olyan megkerülhetetlen „gondolathalmazt” hozott létre, amely a színházi kommunikáció minden összetevőjével (díszlet, jelmez, tér stb.) és oldalával (színész, néző, rendező) foglalkozik, miközben nagyon gyakran elmozdítja, vagy épp értelmetlenné teszi ezeket a kategóriákat. Olyan sokan bűntak elő köpönyegéből, s olvasataik olykor annyira divergensnek (vagy épp naivnak) mutatkoztak, hogy újra és újra felvetődött a kérdés: létezik-e egyáltalán „Artaud öröksége”, vagy csak a név kisajátításával van dolgunk.

A kételkedő hangok közül (a jelen horizontban) Jacques Derridáé lehet a legfontosabb. *A kegyetlenség színháza és a reprezentáció bezáródása*³ egyebek mellett utal arra is, hogy az artaud-i „eszmék” (éppen eme örökség lehetetlensége miatt) nem csak, nem feltétlenül a színház szempontjából figyelmet érdemlők. „Akárcsak Nietzsche – és a rokon vonások nem merülnek ki ennyiben –, Artaud is le akar számolni a művészet imitációs fogalmával, az arisz-

¹ Jacques Derrida: Éperons/Nietzsche stílusai. *Athenaeum*, 1992/3. 200.

² „Tehát az interpretációnak, a struktúrának, a jelnek és a játéknak két interpretációja létezik. Az egyik arról álmodik, hogy képes lesz a játék és a jel rendje elől elillanó valamiféle igazság vagy kezdet / eredet megfejtésére, és az interpretáció szűk-ségességét úgy éli meg, mint valami száműzetést.” Jacques Derrida: A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában. *Helikon*, 1994/1–2. 34.

³ Jacques Derrida: A kegyetlenség színháza és a reprezentáció bezáródása. *Gondolat – Jel*, 1994/1–2. 3–17.

totelészi esztétikával, amelyben a művészet nyugati metafizikája önmagára talál. (...) Ez a reprezentáció, melynek struktúrája nemcsak a művészetbe vésődik bele, hanem az egész nyugati kultúrába (valásba, filozófiába, politikába), többet jelent tehát egy pusztán sajátosságos színházi konstrukciónál.⁴

A *színház és az istenek* cím alapján úgy gondolhatnánk, hogy a könyvben a színházi teoretikus Artaud csokorba szedett szövegeit fogjuk olvasni; valójában a válogatás próbálja szélesíteni a vizsgálódás spektrumát. Amennyiben van egyáltalán értelme és haszna a tematikai és műfaji címkézésének (a jelen gondolatmenet szempontjából hasznosnak mutatkozik), nos, a kötet újdonsága, hogy a „megszokott” (értsd: magyar nyelven korábban is olvasható) témák és műfajok mellett a filmmel kapcsolatos szövegek, valamint néhány, a mexikói, görög, indián kultúrákkal foglalkozó írás is teret kapott. (Ez utóbbiak gondolatfűzésükben térnek el a korábbi magyar Artaud-kötet⁵ hasonló témájú tanulmányaitól.)

A filmes írások közül a forgatókönyvek lehetőséget adnak arra, hogy olvasás közben néhány érdekes képsort pergesünk végig elménkben; de nem bizarrabbakat, mint például *Az andalúziai kutya kockái*. A filmmel mint műfajjal és technikával foglalkozó esszék pedig annak felismerésére készítettek, hogy sokkal izgalmasabb belátásokkal kecsegtet(het) Artaud színházi gondolatainak a kultúra egyéb területeire való alkalmazása, mintsem a kultúra egyéb szeleteivel foglalkozó Artaud-szövegek tanulmányozása. (Ezt talán jelen írás aránykülönbségei is pontosan érzékeltetik.)

Kifejezetten zavarba ejtő a könyv utolsó fejezete, a *Jegyzetek a keleti, a görög és az indián kultúráról* szöveghalmazára. Mintha egy virtuális tárlóban járnánk, ahol néhány vallás és filozófia kulcsfogalmait sorakoztatták egymás mellé, leletszerűen – a hipertextes formátum hiánya miatt viszont nem tu-

dunk sehová sem kattintani, maximum a fejezet utáni jegyzetekben böngészhetünk. A könyv ezen részéről végképp kijelenthető: legfeljebb dokumentumértékkel rendelkezik (azaz: valaha Artaud ezeket a szavakat vetette papírra, talán).

Lehet, hogy Artaud ezen írásai is majd egyszer, más kontextusban vizsgálva nagyon fontosak lesznek, sokkal fontosabbak, mint a színházzal kapcsolatos írások. Talán ezek a szövegek is kellenek a tarsolyunkba. Kíváncsian várjuk, hol és mikor bírnak majd oltványként megeregni.

Lacan szerint a pszichózist a normál szubjektumot megalapozó hasadás elmaradása jellemzi; ilyenkor a tudattalan nem a megfelelően működik, a tudattalan egy nyitott ég (ciel ouvert). Artaud-ról nehéz úgy beszélni, hogy ne az „elfelejtett esemény”, a lacani „nyitott ég” legyen a folyamatos hivatkozási alap, ne az örült zseni közhelyes képét örökítsük tovább, mint ahogyan azt *A színház és az istenek* című kötet is teszi. Lásd címlapját (homályos fotóra montázsolt erdei ember attribútumok, pirossal; *poholian* komplementer színek); fűlszövegét („lázado deviáns”, „örült látnok”, „kívülálló és magányos”); és néhány fejezet címét („Művészet és halál”, „Varázslat és film”, „A színház és az istenek”)....

E megszokott, ám produktív csepp sem mondható értelmezői stratégia kivédéséhez az interpretáció finomsága kell (vö.: Derrida), mely túllépi jelen írás kereteit. Megelégedvén a dokumentarista válogatás konstatálásával, amely tehát javarészt olyan szövegeket ad kezünkbe, melyek a *jelenlegi diskurzusban* kevésbé érdekfeszítőek, a szöveg ezen a ponton elhallgat.

„Sohasem fogjuk biztosan tudni, mit akart Nietzsche ezeknek a szavaknak a lejegyzésével tenni vagy mondani. Még azt sem, *akart-e* egyáltalán valamit.”⁶

Schuller Gabriella

⁴ i. m. 4.

⁵ Antonin Artaud: *A könyörtelen színház*. Bp., Gondolat, 1985. Betlen János ford.

És egy teátrális leltár az Orpheusz Kiadónál megjelent könyvről: a színházi „szekció” *A könyörtelen színház* című kötet felépítését követi, sőt át is veszi Betlen János fordításait. Néhány szöveg ezúttal nem szerepel (például a nyelvvel foglalkozó levelek, amelyek a nyelv által strukturált világ- és létértésből való kívülre kerülés vágyának megfogalmazásai), helyettük egy fejezetenyi új, magyarul eddig még nem publikált írást olvashatunk. Ez utóbbiak nem módosítják jelentős mértékben *jelenlegi* Artaud-értésünket, mivel csaknem egytől egyig a már ismert problémákkal foglalkoznak. *A színház és az istenek* fontos erénye, hogy a régen megjelent, így nehezen hozzáférhető *A könyörtelen színház*at többé már nem kell antikváriumokban vadászni azoknak, akiknek a figyelme most fordult Artaud felé.

⁶ Jacques Derrida: *Éperons/Nietzsche stílusa*. i. m. 200.